

İZM

Postmodern türk romanının modernist mətnlərlə qarşılıqlı ədəbi münasibəti

Aytən Tağıyeva

AMEA Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu
E-mail: ayten.reshidli@gmail.com
ORCID: 0009-0001-7212-4147

Annotasiya. Məqalədə türk postmodern romanlarının modernist mətnlərlə əlaqə quraraq, onların strukturlarını, mövzu və estetik prinsiplərini necə dekonstruksiya etdiyi tədqiq olunmuşdur. Oğuz Atay, Orxan Pamuk, Yusuf Atılqan, Hilmi Yavuz kimi yazıçılar modernist mətnləri parçalayaraq, onları ironik, parodik və eksperimental üsullarla yenidən yazaraq postmodern əsərlər ərsəyə gətirmişdilər. Beləki, postmodernistlərin yaradıcılığına Ceyms Coys, Franz Kafka, Jan Pol Sartr, Albert Kamyu, Uilyam Folkner kimi modernist yazarların yaradıcılığı ciddi təsir göstərmişdir. Nəticə etibarilə, türk postmodern romanı, modernist mətnləri dekonstruksiya edərək, onları daha çoxşaxəli və müasir ədəbiyyatın diskurslarına uyğunlaşdırmışdır.

Açar sözlər: modernizm, postmodernizm, intertekstuallıq, roman

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 18.11.2025; qəbul edilib – 28.11.2025

**The intertextual literary relationship between the
postmodern Turkish novel and modernist texts**

Ayten Taghiyeva

Institute of Oriental Studies named after Z.M. Bunyadov of ANAS
E-mail: ayten.reshidli@gmail.com
ORCID: 0009-0001-7212-4147

Abstract. The article examines how Turkish postmodern novels interact with modernist texts by deconstructing their structure, themes, and aesthetic principles. Writers such as Oguz Atay, Orhan Pamuk, Yusuf Atilgan, Hilmi Yavuz, and others dismantled modernist texts, rewriting them in an ironic, parodic, and experimental manner to create postmodern works. Thus, the works of modernist authors like James Joyce, Franz Kafka, Jean-Paul Sartre, Albert Camus, and William Faulkner had a significant influence on postmodernist literature. Consequently, the Turkish postmodern novel, by deconstructing modernist texts, adapted them to more complex and contemporary.

Keywords: modernism, postmodernism, intertextuality, novel

Article history: received – 18.11.2025; accepted – 28.11.2025

Giriş / Introduction

Türk ədəbiyyatında roman janrının təşəkkülü XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Avropa ədəbiyyatı ilə əlaqələrin intensivləşməsi nəticəsində baş vermişdir. Qərb təsiri ilə yaranan bu ədəbi janr, zaman keçdikcə yalnız formaca deyil, məzmun və ideya baxımından da dərin dəyişikliklərə uğramışdır. Xüsusilə Türkiyənin coğrafi mövqeyi və tarixi şəraiti onun həm Şərq, həm də Qərb mədəniyyətləri ilə paralel inkişaf edən unikal bir ədəbi mühit yaratmasına səbəb olmuşdur. Bu ikili mədəni təsir ədəbiyyatda da öz əksini tapmış, modern və postmodern cərəyanların qavranılması və tətbiqində mühüm rol oynamışdır.

XX əsrin ortalarından etibarən dünyada və Türkiyədə cərəyan edən sosial-siyasi dəyişikliklər, yeni fəlsəfi yanaşmalar və fərdiyyətçiliyin güclənməsi nəticəsində postmodern ədəbiyyat formalaşmağa başlamışdır. Postmodern romanlar, ənənəvi süjet xəttindən uzaqlaşaraq, daha çox fərdi psixologiyayı, şüur axınıını və mədəniyyətlərəarası dialoqu ön plana çıxarır. Bu romanlarda özəlliklə intertekstuallıq – yəni mətnlərarası əlaqə – mühüm rol oynayır. Yeni mətnlər, keçmişdə yazılmış ədəbi nümunələri ya tənqid edir, ya da yenidən işləyərək fərqli bir kontekstdə təqdim edir.

Türk postmodern romanı da bu istiqamətdə inkişaf edərək, həm yerli modernist ədəbiyyatla, həm də Avropa modernizmi ilə dialoqa girir. Oğuz Atay, Yusuf Atılgan, Orxan Pamuk kimi yazarlar öz əsərlərində modernist texnika və ideyaları postmodern şərh çərçivəsində yenidən işləyərək ədəbi yeniliklərə imza atmışlar. Bu məqalənin əsas məqsədi postmodern türk romanının modernist mətnlərlə qurduğu həmin ədəbi münasibətləri araşdırmaq, onların formaya, məzmun və qəhrəman obrazlarına təsirini göstərməkdir.

Əsas hissə / Main part

Türk ədəbiyyatında roman janrının yaranması və inkişafı qarbləşmənin nəticəsində olmuşdur. Ona görə də istər ədəbiyyatda, istərsə də cəmiyyətdə qarbləşmənin əsas nümunələri həmin janrda özünü göstərmişdir. Eyni ilə Azərbaycan kimi Qərblə Şərqlin qovşağında yerləşən Türkiyənin ədəbiyyatında bu iki mədəniyyətin, düşüncənin münaqişəsi hələ Osmanlı dövründən bu günə qədər davam etmişdir. Bəşəri fikirləri prioritet düşüncəyə çevirmək istəyən postmodernistlər bu iki mədəniyyətə geniş müraciət edərək, hər iki ideyanın sərhədində mükəmməl əsərlər ərsəyə gətirməyə çalışmışdılar. Ona görə də yazıçılar istər obrazların daxili dünyası ilə xarici görünüşü arasında, istərsə də məkan, mətn seçimi baxımından hər iki mədəniyyəti birləşdirməyə, aralarındakı fərqə aydınlıq gətirməyə cəhd göstərmişdilər. Postmodernizmi modernizimin parçası adlandıran alim Lyotardın [6, s.155] nəzəriyyəsiindən də aydın olduğu kimi, XX əsrdə Qərbdə yaranan modernist nümunələr çağdaş dövr ədəbiyyatına ciddi təsir göstərmişdir.

Müasir postmodern romanın özündən əvvəl yazılmış mətnlərlə dialoqa girməsi, ədəbiyyatda intertekstuallıq adlanır. Bu gün ədəbiyyat tarixi baxımından intertekstuallığı həm yeni dövr ədəbi mətnlərlə, həm də qədim dövr ədəbi mətnlərlə əlaqədə görmək mümkündür. Termin kimi ədəbiyyata XIX əsrin 60-cı illərində Yuliya Kristeva tərəfindən daxil edilmiş intertekstuallıq tədqiqatçının “Söz, dialoq və roman”, daha sonra isə “Sərhədsiz mətn” əsərlərində öz əksini tapmışdır. İntertekstuallıq iki və daha artıq mətn arasındakı əlaqəni öyrənən metoddur. Postmodernistlərin fikrincə, hər mətn əvvəlkilərdən törəmədir, yəni bütün sözlər deyilmişdir, yeni nəşə yaratmaq artıq mümkünsüzdür. Mümkün olan isə var olana fərqli bucaqdan baxışdır. Ona görə də postmodern romanlarda keçmişin təqlidi vardır. Ümumiləşdirsək, hər mətn istinad mozaikasıdır, mətn başqa mətnin daxilində sanki əriyir və yox olur [5, s.41]. Elə bu səbəbdən də, postmodern romanlara modernist mətnlər ciddi təsir göstərmişdir.

Dünya ədəbiyyatında özünəməxsus yeri olan Ceym Coys, Frans Kafka, Jan Pol Sartr, Albert Kamyu, Uilyam Folkner və s., türk ədəbiyyatında isə Əhməd Həmdi Tanpınar kimi modernist yazarların yaradıcılığı postmodern türk ədəbiyyatının yaranmasına təkan vermişdir.

Oğuz Atayın “Tutunamayanlar” [7] romanı da modernist xüsusiyyətləri özündə əks etdirən ilk postmodern nümunələrdən biridir. Əsərdə James Joyce, Franz Kafka, Uilyam Folkner kimi yazıçıların, Vladimir Nabokov və A. Robbe-Grillet kimi postmodern müəlliflərin istifadə etdiyi texnikalardan istifadə olunmuşdur. Oğuz Atay bu üsulla klassik realist roman anlayışını yıxaraq, ənənəvi roman estetikasını və cəmiyyətin saxta dəyərlərini istehza ilə qarşılayır. Bu, Qərbdə inkişaf edən modernist və postmodernist roman anlayışlarının Türk ədəbiyyatına nüfuz etməsidir.

“Tutunamayanlar” romanında verilmiş daxili monoloqlar, əsas qəhrəman Turqut Özbenin öz iç dünyası ilə mübarizəsini, dağınıqlığını və həyatına dair dərin narahatlığını ifadə edir:

“Sən Turqutsan. Turqut Özben. ... Sən dibçəkdə gülsən, Turqut Özben. Yarpaqlarını bir-birinə sürtməklə onun varlığını hiss edə bilməzsən. Meşədə olmalısən. Ölənə qədər yerindən tərpənməyəcəyini bilən bir ağacın rahatlığını hiss etməlisən. Bütün ağaclara baxıb heç kimin səni əvəz edə bilməyəcəyini düşünüb rahat olmalı idin. Yox, sən dəniz yosunu olmalısən. Suyun sərinliyini və nəmliyini hiss edərək ətrafda dalğalanmalısən. İstədiyini tək şey səni bütünlüklə əhatə edəcək sərhədsiz bir sudur” [7, s.408].

Monoloqdan da görüldüyü kimi, obrazın təfəkkürü, şüur axını formatında qarışıq, qeyri-sabit bir şəkildə təqdim olunmuşdur ki, bu da modernist üslubun xüsusiyyətlərindən biridir. Oğuz Atay, bu texnikanı postmodernist bir çərçivəyə daxil edərək, fərdin özünü və həyatını anlamağa çalışmaqla ironik tərzdə oxucusuna çatdırmağa çalışır. Bununla yanaşı, Turqutun daxili monoloqları həm də romanın ümumi tonuna, postmodernist təhlil və polifonik süjet xəttinə xidmət edir.

Oğuz Atayın “Təhlükəli nağıllar” [1] romanında da eyni texnikalar tətbiq edilib. Bu əsərlər yayımlandıqları illərdə yetərincə qiymətləndirilməsə də, xüsusilə 1980-ci ildən sonra böyük maraq oyatmağa başlamışdır. Oğuz Atay da Əhməd Həmdi Tanpınar kimi zaman keçdikcə daha çox qiymətləndirilmişdir.

Digər postmodern yazar Yusuf Atılqanın yalnızlığın yaratdığı daxili böhranlardan bəhs edən “Anayurd Oteli” [2] əsəri eyni dövrdə, oxşar texnikalarla yazılmış başqa bir maraqlı romandır. Romanın əsas obrazı Zebercet ekzistensialist romanların qəhrəmanları kimi dünyanın varlığını dərk etməyə çalışır, özünə qapanır və cəmiyyətə uyğunlaşa bilmir. Bu xüsusiyyətinə görə, qəhrəman Franz Kafkanın “Çevrilmə” [4] və “Məhkəmə” [3] əsərlərinin obrazlarını xatırladır.

1980-ci ildəki hərbi çevriliş nəticəsində yaranan sosial-siyasi dəyişikliklər, ədəbiyyatda formalist meyillərinin artmasına səbəb olmuşdur. Partiyaların bağlanması və cəmiyyətin siyasətdən uzaqlaşdırılması bu dövrü səciyyələndirən əsas cəhətlərdən biri idi. Eyni zamanda dünyada marksist dövlət sistemlərinin zəifləməsi, fərdiyyətçi və formalist inkişafın ön plana çıxması, xüsusilə tərcümə ədəbiyyatının artması, 1980-ci ildən sonra Türk ədəbiyyatında fərqli bir istiqamətin formalaşmasına təkan vermişdir. Dünyada və Türkiyədə baş verən xaotik hadisələr cəmiyyətdə ayrı-ayrı fərqlərin çəşnəliyinə gətirib çıxarmışdır. Ədəbiyyat həyatda baş verən hadisələrin bədii təəcəssümü olduğundan, cəmiyyətin “modernist” düşüncə tərzini ədəbi nümunələrə birbaşa təsir göstərmişdir.

Türkiyə ədəbiyyatında modern və postmodern meyillərin hakim olduğu bu dövrdə, əvvəlki illərdə populyar olan sosial real üslublu yazılan romanlar da mövcudluğunu davam etdirmişdir. Ənənəvi realist romanlardan imtina edərək fərdiyyətçiliyə və yeni texnikalara yönələn Türk roman və hekayəsi, sadəcə yuxarıda adıçəkilən yazarlardan ibarət deyil.

Franz Kafkanın “Çevrilmə” əsərinin əsas qəhrəmanının Qreqor Samsanın “nəhəng bir həşərat” çevrilməsi motivindən ilhamlanan postmodern yazar Hilmi Yavuz, “Əcaib sərgüzəştlər” (“Acayip Serüvenlər”) romanında Fehmi K'nın hamam böcəyinə çevirərək bu konsepsiyayı satirik bir şəkildə işləmişdir.

Başqa bir postmodern yazar Orxan Pamuk etiraf edir ki, “Qar” [8] romanının baş qəhrəmanı olan Kanın məşhur alman yazıçısı Frans Kafkanın əsərlərinin qəhrəmanı, eyniadlı K. ilə “qan qohuluğu olmasa da, ədəbi qohumluğu” var [9, s.53]. Kafkanın “Qəsr” və “Məhkəmə” romanlarının qəhrəmanları olan K. da daxilən yalnız ətrafında baş verən “oyunlar”ın qurbanı, düşdüyü mühitin bütün insanlarından fərqli biridir. Hər iki əsərin sonuna qədər xaosdan can qurtarmağa çalışan qəhrəmanlarının vasitəsi ilə Kafka oxucusuna o dövrdə bürokratiya qurbanı olan alman xalqının real vəziyyətini çatdırmağa çalışır. Eyni ilə Orxan Pamukun qəhrəmanı da Qarsa gəldiyi ilk gündən ətrafında baş verən hadisələrin, siyasi qarşıdurmaların qarşısında aciz qalır. Frans Kafka “Qəsr” [4] romanını öz ölümü ilə əlaqədar bitirə bilmədiyindən, həmin əsərdə qəhrəmanının sonu naməlum olaraq qalır. Ancaq “Məhkəmə” əsərinin sonluğu K.nın ölümü – sui-qəsd hadisəsi ilə bitir [3, s.316]. Məlumdur ki, Orxan Pamukun da qəhrəmanı sonda öldürülür. Qərübədir ki, qəhrəmanların hər ikisi ürəkdən aldığı xəsarətlə həlak olur. Göründüyü kimi, əsərdə Qərb mətnindən təsirlənmə vardır. Yazıçı “Qar” romanının baş qəhrəmanı Avropa qiyafəli Kanı təsvir edərkən bu cümlələrdən istifadə etmişdir: “Pəncərə kənarında oturan sərnəşinin əynində on beş il əvvəl Kaufhofdan aldığı qalın kül rəngli paltosu var idi. İndidən deyək ki, bu yumşaq, tüklü, gözəl palto Qarsda keçirəcəyi günlərdə onun üçün həm utanc, həm narahatlıq, həm də təhlükəsizlik mənbəyi olacaq” [8, s.9]. Əsəri oxuduqca şərqilərin Qərbə baxışının də eynən obrazın qiyafəsinə olan münasibət kimi olduğunu anlamaq mümkündür.

Nəticə / Conclusion

Yuxarıdakı araşdırmalar sübut edir ki, postmodern türk romanı, modernist ədəbiyyatla əlaqəsini sadəcə təsir və təqlid səviyyəsində saxlamır, əksinə bu əlaqəni yaradıcı şəkildə dəyərləndirir və yeni bədii məkan formalaşdırır. Postmodern yazarlar, modernist mətnlərdən istifadə edərək, fərqli baxış bucaqları təqdim edir, əvvəlki mətnləri ya ironik, ya da satirik üslubda təqdim edərək onları yenidən yozurlar. Bu yanaşma, mətnlərarası əlaqənin sadəcə bir istinad kimi deyil, mətnin əsas struktur elementi kimi çıxış etdiyini göstərir.

Oğuz Atayın “Tutunamayanlar” romanında Ceyms Coys və Franz Kafka kimi modernist müəlliflərin təsiri hiss olunsada, bu təsir yeni estetik çərçivədə təqdim edilir. Yazıçı klassik realist roman quruluşunu dağdır, qəhrəmanın daxili dünyasını əsas narrativ xəttə çevirir və bununla da həm janrın sərhədlərini genişləndirir, həm də oxucuya yeni bir oxu təcrübəsi bəxş edir. Yusuf Atılqanın “Anayurt Otel”ndəki psixoloji gərginlik və daxili təcrid də eyni modernist köklərə bağlı olsa da, postmodernist bir atmosferdə təqdim olunur. Orxan Pamukun “Qar” romanında isə Kafka üslubuna yaxın struktura sahib olmaqla yanaşı, siyasi və sosial kontekstlərə də geniş yer verir.

Beləliklə, postmodern türk romanı həm formal, həm də tematik baxımdan modernist ədəbiyyatla sıx əlaqədə formalaşır. Bu əlaqə, postmodernizmin keçmişi inkar etmədən, onu yenidən işləməyə yönəlmiş xüsusiyyətini bir daha təsdiq edir. Müasir türk nəsrində bu tip ədəbi münasibətlər, ədəbiyyatın həm davamlılığını, həm də inkişaf potensialını nümayiş etdirir. Nəticədə, postmodern roman təkə yeni forma və texnikaların tətbiqi ilə deyil, həm də ədəbi irsin yenidən şərh olunması ilə zənginləşir və çağdaş oxucuya çoxqatlı mətnlər təqdim edir.

Ədəbiyyat / References

1. Altan A. “Tehlikeli Masallar”. – İstanbul: Can Yayınları, 1997, 256 s.
2. Atılkan Y. “Anayurt oteli”. – İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
3. Kafka F. “Məhkəmə”. – Bakı: Qanun, 2013.
4. Kafka F. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Şərq-Qərb, 2006.
5. Kubliay A. “Metinlərarası İlişkilər”. – İstanbul: Öteki Yay., 2000.
6. Lyotard J.F. “Postmodern durum”, tərcüman: A.Çiğdem. Vadi Yayınları, 1994, 159 s.
7. Oğuz A. Tutunamayanlar. – İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

8. Pamuk O. “Atamın bavulu”. – Bakı: Qanun, 2013.
9. Pamuk O. Kar. – İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Взаимнотекстуальные отношения между постмодернистским турецким романом и модернистскими текстами

Айтен Тагиева

Институт востоковедения имени З.М.Буядова НАНА

E-mail: ayten.reshidli@gmail.com

ORCID: 0009-0001-7212-4147

Резюме. В статье исследуется, как турецкие постмодернистские романы взаимодействуют с модернистскими текстами, деконструируя их структуру, темы и эстетические принципы. Такие писатели, как Огуз Атай, Орхан Памук, Юсуф Атылган, Хильми Явуз и другие, разрушали модернистские тексты, переписывая их в ироничной, пародийной и экспериментальной манере, создавая постмодернистские произведения. Таким образом, на творчество постмодернистов оказали значительное влияние такие модернистские авторы, как Джеймс Джойс, Франц Кафка, Жан-Поль Сартр, Альбер Камю, Уильям Фолкнер. В итоге турецкий постмодернистский роман, деконструируя модернистские тексты, адаптировал их к более многослойным и современным литературным дискурсам.

Ключевые слова: модернизм, постмодернизм, интертекстуальность, роман